

Elm xadimləri

Azərbaycanda landşaft planlaşdırılmasının banisi

Görkəmli elm xadimi, AMEA-nın akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun direktoru, akademik Ramiz Məmmədovun yüksək analitik təfəkkürü, təşkilatçılıq istedadı, yeniliklərə olan hədsiz marağı onun coğrafiya elmi, o cümlədən Xəzər dənizinin tədqiqi sahəsində kifayət qədər sanballı və dəyərli elmi nəticələrin əldə etməsinə imkan vermişdir. Bu cəhətdən R.Məmmədovun landşaft planlaşdırılması istiqamətində apardığı elmi-tədqiqat işlərinin Azərbaycanda coğrafiya elminin nəzəri və praktiki əhəmiyyətinin artmasında rolu böyük olmuşdur.

Landşaft planlaşdırılması ərazinin ekoloji tarazlığının mühafizə edilməsi əsasında torpaqlardan istifadənin mümkün qədər balanslaşdırılmış, inteqrasiya edilmiş tövsiyələr sisteminin hazırlanmasıdır. Bu çətin və məsuliyyətli tədbirlər sisteminin hazırlanması mövcud coğrafi informasiya sistemləri bazasına əsaslanmaqla insanların sağlam və məhsuldar həyat fəaliyyətinə xidmət etməli və ərazi vahidinin davamlı inkişafının təminatçısı olmalıdır.

Görkəmli alimin landşaft planlaşdırılmasına aid ilk kitabı "Azərbaycanda landşaft planlaşdırılması (ilk təcrübə və təbii)" (Tbilisi, 2008) adlanırdı. Kitabdan da təsadüfən seçilməmişdi. Doğrudan da landşaft planlaşdırılması Azərbaycan coğrafiya elmi üçün təbii sistemlərə yanaşmanın daha mütərəqqi və praktiki əhəmiyyət kəsb edən sahəsi olmuşdur. Bu dövrə qədər Sovetlər İttifaqının coğrafiya elmində ətraf mühitin optimallaşdırılmasına aid kifayət qədər sanballı elmi-tədqiqat işləri həyata keçirilmişdi. Lakin optimallaşdırma əsasən insan tərəfindən dəyişdirilmiş və ya yenidən qurulmuş landşaftlar üçün təbiiq edilirdi. Landşaft planlaşdırılması isə əsasən landşaftların təbii əsasına istinad etməklə həyata keçirilirdi. Bu mənada landşaft planlaşdırılması optimallaşmadan nəzəri metodoloji yanaşma baxımından fərqlənirdi. Hər bir landşaft orijinal və təkrarlanmazdır. Bu mənada landşaft planlaşdırılması aparılarkən Azərbaycan landşaftlarının özünəməxsus xüsusiyyətləri, o cümlədən onlar üçün seçiyəvi olan ekoloji və sosial-iqtisadi problemlər də nəzərə alınmalıdır. Akademik Avropada istifadə olunan landşaft planlaşdırılması təcrübəsini Azərbaycan ərazisinə uyğunlaşdıraraq təbiiq etmişdir.

R.Məmmədov landşaft planlaşdırılmasını izah edərkən "nədir" və "nəyi öyrəni" suallarını çox qabarıq şəkildə öne çıxarıb və bunlara sanballı və aydın cavablar verir: birinci, ətraf mühitin və komplekslərin müasir vəziyyəti, əhəmiyyəti və həssaslığı haqqında informasiyanın sistemləşdirilməsi və təhlilidir; ikinci, ərazinin geosiyasi vəziyyətinin, torpaqlardan istifadənin perspektivləri və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq qoyulmuş tələblərə adaptasiyanın qiymətləndirilməsidir; üçüncü, idarəetmənin ayrı-ayrı səviyyələrində qərarlar qəbul edən təşkilatları və siyasətçiləri birləşdirən vasitədir; dördüncü, proseslərə ictimaiyyətin geniş şəkildə cəlb olunmasını təmin edir və əldə olunmuş məlumatların elçatanlığına şərait yaradır; beşinci, resurslardan və təbii komplekslərdən istifadənin optimal variantının tapılmasına imkan yaradır; altıncı, investora layihələrə qoyulmuş tələbləri nəzərə almağa, onun icrasının məqsədəuyğunluğu barədə düzgün və vaxtında qərar qəbul etməyə imkan yaratmaqla regional investisiya marağının artmasına kömək edir. Müəllif tərəfindən ümumiləşdirilmiş və sıralanmış cavablar landşaft planlaşdırılmasının mahiyyətini kifayət qədər dəqiqliklə izah edir.

Bir sıra ölkələrdə landşaft planlaşdırılması təbii-iqtisadi qiymətləndirmənin aparılması ilə müəyyən edilmişdir. Yüksək iqtisadi səmərəliyə və ekoloji cəhətdən təhlükəsizliyə çatmaq üçün təbii-təsərrüfat sistemlərinin inkişaf etdirilməsində əsasən texnogen metod və texnologiyaların təbiiq daha çox vəsait tələb etsə də, lazımı nəticəni əldə etmək çətin olur. Məhz buna görə də bəzi ölkələrdə insanların təsərrüfat fəaliyyətinə, xüsusilə təbiətin qorunmasına əsaslanan landşaft-ekoloji ərazi planlaşdırılmasına geniş yer verilir.

Akademik R.Məmmədov landşaft planlaşdırılmasının nəzəri və metodoloji məsələlərini izah edərkən onun həyata

keçirilməsini yeddi mərhələyə ayırır: 1. problemin aydınlaşdırılması; 2. təsvir və qiymətləndirmə; 3. məqsədli konsepsiya; 4. fəaliyyət proqramı; 5. plan; 6. reallaşdırma; 7. nəticələrin qiymətləndirilməsi və dəqiqləşdirilməsi. Bu mərhələlərin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan üsulların sistemli şəkildə göstərilməsi planlaşdırma iştirakçılarının işini xeyli asanlaşdırır.

Landşaft planlaşdırılmasının məzmunu metodları və mərhələləri zaman-məkan münasibətlərindən asılı olaraq daim dəyişir və yeniləşmə tələb edir. Cəmiyyətə təbiət arasındakı münasibətlərin strukturunu mürəkkəbləşdikcə ekoloji problemlərin həlli də yeni elmi yanaşmalar tələb edir.

Ramiz Məmmədovun landşaft planlaşdırılmasına marağı 2003-cü ildə Qafqaz ölkələrində landşaft planlaşdırılması üzrə mütəxəssislər hazırlamaq məqsədi ilə Almaniya Federal Təbiəti Mühafizə İdarəsinin həyata keçirdiyi silsilə tədbirlərlə bağlı olmuşdur. Bu tədbirlərdə Azərbaycandan da xeyli mütəxəssislər iştirak etmişdir. Lakin onların içindən Ramiz müəllim landşaft planlaşdırılmasının mahiyyətini dərk etmiş və bu yeni istiqamətin Azərbaycan üçün vacib olduğunu qəbul etmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunda eyni adlı şöbə fəaliyyət göstərir.

Almaniya Federal Təbiəti Mühafizə İdarəsi tərəfindən Almaniya (Drezden, 2004) və Cənubi Qafqazda (Tbilisidə) layihə iştirakçıları və həmin ölkələrin Ekologiya nazirlikləri əməkdaşları üçün treninqlər təşkil olunur. Daha sonra tərəflərin hər birinə öz ölkələrində layihəni həyata keçirmək üçün model ərazinin seçilməsi və müvafiq nazirliklə razılaşdırılması təklif olunur.

Yuxarıda yazılanları və Almaniyanın Federal Təbiəti Mühafizə İdarəsinin təklifini nəzərə alaraq Ramiz müəllim Azərbaycanda landşaft planlaşdırılması aparmaq üçün Şirvan Milli Parkı və onun ətraf zonasını seçmişdi. Model ərazinin seçimi Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə razılaşdırılmışdı.

Landşaft planlaşdırılmasının obyektini Şirvan Milli Parkı və onun ətraf zonasının seçilməsi ərazinin xüsusi təbiəti, heyvanlar aləminin mühafizəsinin zəruriliyi (ceyranlar, köçəri quşlar və s.) və burada təbii və antropogen konfliktlərin mövcudluğu ilə əlaqədardır. Axırncıları landşaft planlaşdırılmasının vasitələrini təbiiq etməklə həll etmək nəzərdə tutulurdu.

Landşaft planlaşdırılması Azərbaycanda birinci dəfə aparıldığından torpaqdan istifadəni və təbiəti mühafizəni nizamlayan bəzi hüquqi məqamları təhlil etmək və onları dövlət, nazirlik və inzibati rayonlar səviyyəsində razılaşdırmaq zərurəti yaranmışdır.

Aparılmış kompleks tədqiqatlar, tətib olunmuş cədvəllər və xəritələr öz bəhrəsini vermişdi. Bunların əsasında Ramiz Məmmədov Şirvan Milli Parkı üçün inteqrasiya olunmuş tədbirlər sistemi hazırlamışdır.

Zəngin fauna və flora növlərinin əhəmiyyətini nəzərə almaqla Şirvan Milli Parkı və onun ətraf ərazilərində aparılmış landşaft planlaşdırılması regionun davamlı və balanslaşdırılmış inkişafını təmin etmək üçün onu *bioregion* kimi elan etməyin münasib olduğu elmi cəhətdən əsaslandırılmışdı.

Bu kontekstdə, ərazinin iqtisadi dirçəlişinə və Milli Parkın səmərəli fəaliyyətinə mənfi təsirləri azaltmaq məqsədilə ən yaxşı konsepsiya və vasitə kimi *biosfer rezervatının* yaradılması irəli sürülmüşdür.

Biosfer rezervatını yaratmaq isə yalnız qorunan təbii komplekslərlə insanla-

rın həyat fəaliyyəti sahələri arasında əmələ gəlmiş konfliktləri elmi-praktiki cəhətdən balanslaşdırılmış şəkildə həll etdikdən sonra mümkündür. Bu məsələ də tədqiqatçı alim tərəfindən hərtərəfli öyrənilikdən sonra həll edildi və bu ilk dəfə tərtib olunmuş irimiqyaslı (1:25 000) "Konfliktlər" xəritəsində öz əksini tapmışdır.

Sonralar Ramiz müəllim landşaft planlaşdırılmasına aid tədqiqatlarını Samur-Yalama Milli Parkında davam etdirmişdir. Bildiyimiz kimi, 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə yaradılan Samur-Yalama MP 12500 ha ərazini əhatə etməklə bu yeddi bələdiyyənin ərazisinə aid edilən yaşayış məntəqələri, əkin və otlaq sahələri, o cümlədən çoxsaylı nizamsız yaradılmış turizm obyektləri və s. daxildir. Ona görə də yaradılacaq milli parkın və bələdiyyələrin sərhədləri dəqiq müəyyənəlməlidir, konfliktli şəraitin həlli və bu milli parkların ərazilərinin yerli əhali tərəfindən əsaslı şəkildə istifadəsi üçün sərhədlərə yenidən baxılmalı və funksional zonalaşdırmada dəyişiklik aparılmalıdır. Bu zaman mövcud hüquqi aktlar və ekoloji yönümlü landşaft planlaşdırılmasına imkan verdiyi vasitələri nəzərə almaq zəruri sayılırdı.

İstənilən xüsusi mühafizə olunan ərazi təşkil edildikdə əsas məqsədlər təbiəti mühafizə olmaqla yanaşı, həm də bu ərazinin davamlı inkişafının təşkilidir. Ona görə də milli parklar yaranmazdan əvvəl mövcud təbii və sosial iqtisadi şərait öyrənilib qiymətləndirilməlidir. Daha sonra hər bir təbii komponentin sosial-iqtisadi potensialı araşdırılır və onlar arasında ümumi struktur əlaqələr qurulmaqla xəritələr tərtib edilir. Nəhayət bütün bunların hamısının mövcud və dəyişə biləcək sosial-iqtisadi şəraitlə gələcəkdə necə uzlaşması qiymətləndirilir. Təbii ki, belə araşdırmalar ictimaiyyətin aktiv və interaktiv iştirakı ilə aparılır. Ramiz müəllimin təbiiq desək, landşaft planlaşdırılması təbiətdən istifadəçilərin maraqlarını müəyyən edən və təbiətin mühafizəsi baxımından onları ortaq məxrəcə gətirən, konfliktləri həll edən və razılaşdırılmış fəaliyyət və tədbirlər planı işləyən kommunikativ bir prosesdir. Bu tədqiqatlardan sonra Ramiz müəllimin landşaft planlaşdırılmasına həsr olunmuş ikinci kitabı 2016-cı ildə işıq üzünə gördü (Landşaft planlaşdırılması: mahiyyəti və təbiiq, Bakı, 2016). Kitab bu dəfə də tədqiqatçılar, magistrələr, bakalavrılar və geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

Akademikin tədqiqat sahələrindən biri də Azərbaycan təbiəti üçün aktuallığını yüksək qiymətləndirdiyi və hazırda planetimiz üçün global məsələyə çevrilmiş səhralaşma problemdir. Bu problemə aid Ramiz müəllimin kifayət qədər elmi dəyərə malik həm ölkə, həm də ölkədən xaricdə məqalələri dərc olunmuşdur. O, əsərlərində səhralaşmanın nəzəri-metodoloji problemlərini, dünyada öyrənilmə səviyyəsini məntiqi ardıcılıqla təhlil etməklə elmi ümumiləşdirmələr aparmışdır. Azərbaycanın təbii-coğrafi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq yerli şəraitə uyğun ilk dəfə səhralaşma meyarlarını və indikatorlarını müəyyən etmişdir. Onun Xəzər dənizinin sahilboyu ərazilər təmsalında tərtib etdiyi irimiqyaslı "Səhralaşma dərəcələri" xəritəsi respublikamızda aparılan meliorativ tədbirlər üçün əsas vasitəyə çevrilmişdir.

Alimin son uğurlu tədqiqatlarından biri də ilk dəfə hazırladığı "Azərbaycanın ekoloji risk xəritəsi"dır. Xəritənin hazırlanmasında respublika ərazisində müşahidə edilən əsas təbii-texnogen mənşəli təhlükələri nəzərə alınmaqla, peyk təsvirlərindən və uzunmüddətli çöl tədqiqat materiallarından geniş istifadə edilmişdir. Belə xəritələr Azərbaycanda sürətlə həyata keçirilən tikinti işlərinin, infrastruktur layihələrinin, əhali məskunlaşmasının ekoloji təhlükəsizliyinin təminatı üçün elmi mənbə rolunu oynayır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatı laureatı akademik Ramiz Məmmədov bu gün də elm adlanan dünyanın sonu görünməyən gözəllikləri arasında tədqiqatlarını həvəslə davam etdirir, Azərbaycan təbiətinin və Xəzər dənizinin öyrənilməsinə əvəzsiz töhfələr verir.

İbrahim QULİYEV,
AMEA-nın birinci vitse-prezidenti,
akademik